

УДК 141.7:001

*Надія Скотна, доктор філософських наук, професор, ректор,
завідувач кафедри практичної психології
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

ЦИВІЛІЗАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО І ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОГО АНАЛІЗУ

У статті досліджується проблема цивілізації як природного історичного процесу. Взаємодія особистості і суспільства є однією з центральних у розвитку цивілізації; особливо в умовах локальних цивілізацій, зокрема, у цивілізації – державі, де система освіти і виховання особи має специфічний характер.

***Ключові слова:** цивілізація, культура, система освіти, духовні цінності, філософські принципи, цивілізоване суспільство.*

Літ. 17.

*Надежда Скотна, доктор философских наук, профессор, ректор,
заведующий кафедрой практической психологии
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко*

ЦИВИЛИЗАЦИЯ КАК ОБЪЕКТ СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОГО И ФИЛОСОФСКО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА

В статье исследуется проблема цивилизации как естественного исторического процесса. Взаимодействие личности и общества является одной из центральных в развитии цивилизации; особенно в условиях локальных цивилизаций, в частности, в цивилизации – государстве, где система образования и воспитания личности имеет специфический характер.

***Ключевые слова:** цивилизация, культура, система образования, духовные ценности, философские принципы, цивилизованное общество.*

*Nadia Skotna, Ph.D. (Philosophy), Prof. Rector, Head of Practice Psychology Department
Drohobych State Pedagogical University by I. Franko*

CIVILIZATION AS A SUBJECT OF SOCIAL-PHILOSOPHICAL AND PHILOSOPHICAL-EDUCATIONAL ANALYSIS

This article investigates a problem of civilization as a natural and historical process. Interaction of a personality and society is one of the main questions in the development of civilization, especially in the conditions of local civilizations, in particular in civilization – the state, where the system of education and training of a personality has a specific nature.

***Keywords:** civilization, culture, system of education, spiritual values, philosophical principles, civilized society.*

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. На зламі століть суттєво зріс інтерес до світоглядної проблематики: що є людство в XXI столітті, які глобальні та регіональні проблеми воно розв'язує, якою є Людина в новому тисячолітті, які цілі вона переслідує? У коло інтересів світової науки впевнено ввійшла й цивілізаційна проблематика: що таке світова цивілізація, які цивілізації існують і мають кращі перспективи для розвитку, якою мірою ворогують або співпрацюють глобальні цивілізації, яку цивілізаційну специфіку мають системи освіти й виховання тощо.

Сьогодні про цивілізаційне бачення світу

написано багато книжок і статей. Одні дослідники (С. Хантінгтон) акцентують увагу на зіткненні цивілізацій. Інші (в Україні – М. Михальченко, Ю. Павленко) не погоджуються з тезою “зіткнення цивілізацій” і доводять, що співпраця, взаємодія цивілізацій є реальністю в глобальному масштабі. Йде дискусія і про Людину XXI століття: чи прагне вона до освіти і пізнання невідомого, як вона виховується, чи стає моральнішою і передбачливішою у питаннях війни та миру, екологічної безпеки, в розвиткові науково-технічного прогресу?

Отже, предмет обраного нами дослідження лежить в рідніщі загального інтересу людства і науковців до перспектив розвитку суспільств,

ЦИВІЛІЗАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО І ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОГО АНАЛІЗУ

держав та осіб, а також людства як загальносвітової цивілізації. У той же час нас цікавило питання: що таке Україна, які перспективи розвитку нашого суспільства, держави та інститутів громадянського суспільства, наскільки високим є інтелектуальний потенціал України, чи правильним шляхом модернізується наша освіта і система виховання? Важливо також дослідити рівень розвитку української особистості, механізм її самоідентифікації та самореалізації.

Вагомий внесок у вивченні поняття “цивілізація” аналізують українські дослідники В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко, зокрема у монографії “Культура. Ідеологія. Особистість” (К., 2002. – 580 с.), а також С. Кримський та Ю. Павленко.

На підставі аналізу підходів М. Вебера, Е. Дюркгейма, О. Шпенглера, П. Сорокіна, А. Тойнбі, А. Кребера, Ф. Бегбі, К. Квіглі, Р. Колборна, К. Даусона, С. Айзенштата, Ф. Броделя, У. Макніла, А. Боземен, І. Валлерстайна, Ф. Фернан-дез-Арместо Хантінгтон виділяє такі загальні риси об'єктивного порядку, як мова, історія, звичаї, інститути і релігія, підкреслюючи особливу роль останньої [10, 46 – 49].

Щоб продемонструвати варіативність у підходах до визначення поняття цивілізації, наведемо декілька прикладів цих визначень, які дають у роботах класики суспільствознавства, а також сучасні вітчизняні, східні і західні вчені, котрі цілеспрямовано працюють в аспекті цивілізаційного підходу.

У більшості випадків поняття “цивілізація” вживається як цілком рівноцінне поняттю “культура”, і цивілізація у такий спосіб розглядається насамперед як спільність духовних традицій людей, об'єднаних територіально протягом тривалого часу. Ця точка зору доведена до небезпечної пізнавальної межі в дослідженні культуролога Ф. Бегбі, який використовує термін цивілізація для розмежування “більших, складних культур... від невеликих, простіших, котрі традиційно були винятково заповідною областю антропологів [9]. Інші дослідники, як наприклад К. Квіглі, пред'являли вимоги до економічного рівня культури, яка б претендувала називатися цивілізацією, вважаючи, що це повинна бути “продуктивна культура з апаратом для експансії” [13]. Якщо К. Квіглі вважав, що наявність у ній міст і писемності не є обов'язковим, беручи за приклад цивілізацію інків і європейську

цивілізацію до X ст., то для Ф. Бегбі, неодмінна умова – це міста, що є культурними центрами.

Цивілізація у Ф. Броделя – це перш за все якийсь простір, як “культурно-географічна зона” (прив'язана до географії і демографії), деякий “ансамбль”, у якому можна знайти багато певним чином упорядкованих елементів культури (особливе відношення до техніки, манера вести господарство, вірити, любити тощо). Однак загальні принципи регуляції, закономірності змін, сутнісні зв'язки та ієрархія різних компонентів – усе це залишається за рамками пояснення. Почасти, Ф. Бродель відмовляється від уявлень про циклічність у динаміці цивілізацій, розглядаючи їх як перемінну тривалість. Історія ніби складається з численних окремих історій – історій мови, писемності, науки, мистецтва, права, соціальних і політичних інститутів, техніки, буденного життя тощо. Кожна цивілізація з'являється у своєму неповторному розмаїтті, у якому досить важко припустити загальні принципи устрою і закони¹.

А. Тойнбі наголошував, що гносеологічні визначення цивілізації як “розумоосяжної” одиниці історичного аналізу, як “визначеної фази в розвитку культури”, що існує протягом тривалого часу [14], не можна вважати досить чіткими, бо вони не містять критеріїв, що вирізняють цивілізацію серед інших понять.

Особливо широкого вжитку поняття “цивілізація” набуло в кінці XX століття у зв'язку з активним використанням цивілізаційного підходу для вивчення історії розвитку світового суспільства.

Цей метод, не скасовуючи формаційного аналізу, значно збагачує і розвиває його. Цивілізаційний підхід дозволяє перебороти однолінійність, властиву формаційному уявленню про історичний процес. Він припускає включення в історичне дослідження не тільки матеріальної основи суспільства, але й усіляких феноменів культури, географічних, демографічних, етнічних і навіть психологічних особливостей окремих груп країн і регіонів, націй і рас, а також їхній взаємний вплив один на одного. Унаслідок цього вивчення історії стає більш конкретним, а сама вона здобуває властиву їй багатобарвність.

Свій початок цивілізаційний підхід бере з кінця XVIII століття, коли було вперше вжито термін “цивілізація”. На думку Л. Февра, спочатку поняття “цивілізація” використовувалося або з метою протиставити культуру Франції іншим культурам, або для того, щоб відтінити особливість

¹ Сравнительное изучение цивилизаций. Хрестоматия / Под ред. Б.С. Ерасова. – М.: Аспект Пресс, 1999. – С. 42.

ЦИВІЛІЗАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО І ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОГО АНАЛІЗУ

етапу розвитку суспільної думки в Просвітницьку епоху, або для того, щоб показати відмінність варварських народів, де закон не діє, від народів (цивілізацій), де закон діє [12].

Як спроба удосконалити традиційні визначення цивілізації цікава стаття Р. Вескотта, у якій на основі творчого осмислення концепцій А. Тойнбі й інших дослідників в області історії цивілізацій, починаючи з М. Данилевського, дається можливий варіант “зведеного” узагальненого визначення. Воно включає ряд умов: по-перше, “культура повинна одержувати продукт від землеробства або скотарства (а не збирання); по-друге, вона повинна бути урбаністичною, а також мати писемність і плавити метал” [15]. Наявність принаймні двох або трьох з перерахованих ознак автор вважає обов'язковим. Як ми бачимо, Р. Вескотт не зводить поняття “цивілізація” тільки до своєрідності духовної культури і пред'являє окремі вимоги до рівня економічної зрілості суспільства. Однак і це визначення не можна вважати універсальним, позаяк воно дається, як і більшість попередників Р. Вескотта, за принципом “включення”, “відділення” цивілізацій від “примітивних суспільств”. Визначення такого роду скоріше дозволяє уявити, що саме не належить до області цивілізації, ніж скласти поняття про цей феномен.

Дійсно, у сучасних визначеннях цивілізації, які використовуються на Заході, ключовим словом залишається “культура”, причому культура переважно духовна, що характеризує і спільності, і співтовариства людей. Отже, цивілізація розуміється як найвищий рівень культурної спільності різних суб'єктів: окремих людей, країн, соціальних груп, народів, націй тощо.

Цікаву концепцію цивілізації залишив нам один із визначних представників традиції діалектичного раціоналізму в західній філософії першої половини ХХ століття Робін Джорж Коллінгвуд. Цивілізація, на його думку, “означає таке суспільство, у якому людина здобуває те, що їй потрібно для виживання і зручностей життя, не знедолюючи інших”... Таке суспільство, у якому кожен його член заробляє на життя, не паразитуючи на збіднінні інших, яке є суспільством процвітання. Це суспільство, у якому суддею в людських справах як між окремими людьми, так і між групами, є не насильство, а згода. Ця умова має на увазі дві інші. У юридичних і політичних аспектах, мир означає закон і порядок: заміну насильства “упорядкованим” поведінням відповідно до правил, прийнятих усіма зацікавленими особами. В економічному аспекті мир означає процвітання” [16].

Отже, “мир”, “процвітання”, “закон і порядок”

– ось та система основних цінностей, яка робить суспільство цивілізованим. Таким чином, згідно з діалектичним законом сутність цивілізації розкривається у протистоянні своїй протилежності, як світло на фоні мороку, як мир у порівнянні з війною. І далі: “Цивілізація є процес нескінченного наближення до ідеального стану... і віддалення від суперечливого їй іншого ідеального стану, який я називаю варварством. Це ідеальний стан, а не дійсність; жодне суспільство не є цілком цивілізованим, і жодне суспільство не можна вважати цілковито варварським” [17].

Деякі суспільствознавці вважають ідеологію “найспецифічнішою” основою цивілізації, від якої вона цілком залежить як теоретична (релігійна або світська) форма існування базових духовних цінностей. Але в цьому випадку вона характеризує лише цивілізаційну еліту, меншою мірою інтелігенцію, а на рівні народних мас взагалі губиться. Залежно від характеру ідеології вони визначають наступні цивілізації: релігійно-культурові, релігійно-теологічні, релігійно-політичні, державно-етичні, а залежно від самостійності розвитку – первинні, вторинні, третинні [6].

Важливою методологічною проблемою соціального пізнання, філософії освіти і виховання є розмежування понять “формація” і “цивілізація” відповідно до методологій аналізу соціумів, що з них випливають. Наприклад, С. Крапивенський розмежує формаційний і цивілізаційний підходи до визначення суспільства і услід за іншими вважає, що цивілізація є власне соціальна організація суспільства, що характеризується загальним зв'язком індивідів і первинних спільностей з метою відтворення і збільшення суспільного багатства [2].

Як видно з вищесказаного, визначення поняття цивілізації є досить складним завданням і має безліч акцентів у різних науках: антропології, історії, культурології, соціальній філософії. Про це, зокрема, писав і А. Тойнбі: “Наука не має методологічного інструментарію, що дозволяє виокремити сутнісні, визначні параметри цивілізаційних комплексів. У кращому випадку ми вміємо описувати конкретні цивілізації, але не знаємо, в чому полягають їх системоутворюючі основи” [8]. Для нього такою системоутворюючою підставою були релігія і Всесвітня церква.

Важливою причиною недостатньо чіткого розуміння сутності, структури і функцій цивілізацій є досить суперечливе визначення тих вузлових понять, через які вони розкриваються: суспільство, формація, культура, ментальність, цінність тощо.

Цивілізація не включає ознак, що не є

ЦИВІЛІЗАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО І ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОГО АНАЛІЗУ

досягненням даного народу в порівнянні з попереднім етапом або в порівнянні з іншими народами.

Отже, цивілізація – це, значною мірою, оціночна характеристика культури даного народу або групи народів: те, що входить у цивілізацію в одному сенсі, може не входити в іншому. У цьому змісті цивілізація є досить розмитим поняттям соціальної філософії, критерії цивілізації можуть бути зовсім різними.

Звернення до терміна “цивілізація” і формування цивілізаційної теорії проходило у двох напрямках наукової світової думки, що розвивалися паралельно. Один напрям, у рамках якого сформувалися соціальні науки, був покликаний пояснити розмаїття матеріально-предметного світу і виявити закономірності розвитку індустріального суспільства. Визначальними для цього напрямку виступали матеріальне виробництво, економіка, спосіб господарювання і породжені ними відносини. Другий напрямок спирався на гуманітарні методи досліджень і породив комплекс гуманітарно-філологічних та історичних наук, які повинні були розкрити багатомірність світу в його соціальних і культурних вимірах [3].

Також ідейним підґрунтям цивілізаційної парадигми можна вважати філософську концепцію І. Гердера, який обґрунтував ідею багатоманітності і рівноправ'я культур різних народів. При цьому ідея багатоманітності культур співвідноситься у нього з принципом еволюції, в якій тією або іншою мірою беруть участь усі народи. Історіософські погляди були також притаманні і Г. Гегелю, який розташував народи за ступенем саморозвитку абсолютного духу. Тобто гегелівська концепція дещо втратила плюралістичність гердерівської теорії, застосувавши принцип ієрархізації народів і культур.

Наприкінці XIX ст. з'явилися дослідження М. Данилевського, що сформулював концепцію “культурно-історичних типів” і виокремив десять таких типів і п'ять законів їхнього утворення. За Данилевським, історія розвитку і загибелі цивілізацій є явище більш складне, ніж історія розвитку і загибелі окремих держав. Ідея автора зводилася до того, що цивілізація не має обов'язкової приналежності до конкретної держави. В основі її розвитку лежать не тільки економічні, але і культурні, включаючи релігійні, моменти. Період цивілізації “є час розтрата –

розтрата корисної, добродійної, складової, ціль самого існування, але всетаки розтрата: і яким би не був багатим запас сил, він не може нарешті не збідніти...” [1].

М. Данилевський також стверджував, що “загальнолюдської цивілізації” не існує і не може існувати².

У працях Данилевського можна знайти всі основні положення, що відстоювалися і розвивалися в пізніших працях з проблеми цивілізацій, зокрема роботах О. Шпенглера, А. Дж. Тойнбі, Л. Гумільова, П. Сорокіна або інших вчених. По суті, в основу подальшої розробки цивілізаційного підходу були покладені (або незалежно відтворені) наступні чотири основні положення його теорії: зв'язок процесу формування і розвитку цивілізацій із соціокультурними, природно-кліматичними й іншими особливостями; розбіжність кордонів держав із кордонами цивілізацій; некоректність твердження про існування єдиної, загальнолюдської цивілізації; відносна недовговічність цивілізацій.

Усі згадані мислителі, як ми вже звертали увагу, цивілізацію розглядають як культурну спільність людей, що проходить стадії становлення, розквіту й занепаду. Але культурні підстави цієї спільності вказуються різні³.

За О. Шпенглером, культури – це організми, а світова історія є їх колективною біографією. Вони народжуються, ростуть і, виконавши своє призначення, вмирають. Кожна культура в своєму розвитку проходить через стадії, подібні до стадій розвитку живих організмів: дитинство, юність, зрілість і старість. Кожна культура має свою душу. Народження культури є пробудженням великої душі. Коли усі цілі в результаті розвитку душі досягнуті, культура входить у свою останню стадію – стадію цивілізації. Характерними ознаками цивілізації є космополітизм і містагіганти.

Теорію цивілізацій А. Тойнбі можна розглядати як кульмінацію тих теоретичних розробок, які були зроблені М. Данилевським і О. Шпенглером. Перш за все, він розглядає проблеми пов'язані з зародженням цивілізацій. Друге коло проблем торкається проблеми росту цивілізацій. На думку А. Тойнбі, зростання цивілізацій не супроводжується ні географічним розширенням суспільства, ні технічним прогресом, ні посиленням володарювання над природним середовищем. Справжнє зростання цивілізації, за А. Тойнбі, – це постійний та кумулятивний

² Данилевский Н.Я. Россия и Европа. – М.: 1991. С. – 108.

³ Соловьев С.В. Социальная философия. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 317.

ЦИВІЛІЗАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО І ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОГО АНАЛІЗУ

процес її внутрішнього самовизначення та самовираження, так звана етералізація її цінностей (підвищення) та ускладнення її апарату та технологій. З точки зору міжсоціальних та міжособистісних відносин зріст цивілізації – це неперервний творчий “відхід та повернення” харизматичної меншості суспільства в процесі успішних відповідей на нові виклики середовища, що постійно поновлюються.

У даний час, коли усе більше уваги починає приділятися аналізу мікро- і макроструктур та механізмові їхньої взаємодії, сприйняття класифікації Тойнбі помітно змінюється. Цікава в цьому плані позиція Р. Векотта, що вважає за необхідне упорядкувати класифікацію цивілізацій, запропоновану А.Тойнбі, (а також інших дослідників) саме на основі більш послідовного включення у неї макро- і мікроструктур.

У розумінні П. Сорокіна, цивілізація – це насамперед система елементів культури, відносно самостійних від їхніх творців і спостерігачів: “У безмежному “океані” соціокультурних явищ існують великі культурні системи, що інакше називають культурними над системами або ж цивілізаціями, які функціонують як реальна єдність. Вони не збігаються з державою, нацією або будь-якою соціальною групою. Зазвичай кордони цієї культурної спільноти перекривають географічні межі національних, політичних чи релігійних кордонів” [5].

Цивілізації як великі надсистеми визначають основну частину змін, що відбуваються на поверхні цього соціокультурного “океану”, у тому числі історичні події і життєдіяльність малих соціокультурних одиниць. Поглиблене вивчення основних культурних макросистем дає макропоказники для вивчення всього культурного космосу.

Кожна цивілізація будується на якому-небудь філософському принципі або кінцевій цінності, які реалізує протягом свого життєвого шляху у всіх своїх компонентах. Кожна з культурних над систем зберігає свою самобутність усупереч змінам у компонентах, з яких складається. Зміни носять внутрішній, іманентний характер, а зовнішні впливи прискорюють або сповільнюють їх. Життєвий шлях суперсистем здійснюється не лінійно, а циклічно, ритмічно. Усі теоретики виділяють фази життєвого циклу цивілізацій. Однак кожна цивілізація впливає власним курсом, проходячи етапи генезису, росту, розквіту, зів'язання, занепаду і відродження.

На думку Пітирима Сорокіна, більшість цивілізацій є не тільки культурні системи, а й великі соціальні системи, що склалися на основі центрального ядра, яке формується з культурних змістів, цінностей і норм або інтересів. Цивілізації

бувають декількох типів. Одні з них поєднуються загальною мовою або етнічним походженням, живуть по сусідству і не творять єдиної держави; інші є державними об'єднаннями; треті – релігійними спільнотами; четверті – це соціокультурні суміші різних мовних, державних, економічних і територіальних спільнот.

С. Хантінгтон у своїй роботі “Зіткнення цивілізацій” [11] досліджує історію і сьогодення цивілізацій. За Хантінгтоном, цивілізація – це “найвища культурна спільнота людей та найширший рівень культурної ідентифікації, крім того, що відрізняє людину від інших біологічних видів... цивілізації – це найбільші “ми”, усередині яких кожен відчуває себе в культурному плані як вдома і відрізняє себе від усіх інших”. У результаті аналізу досліджень класиків Хантінгтон робить висновок, що цивілізації всеосяжні. Він вважає, що держави в рамках однієї цивілізації тісніше пов'язані одна з одною, ніж з державами за межами цивілізації. Вони можуть частіше воювати одна проти одної і частіше вступати в дипломатичні відносини. Вони будуть взаємозалежніші в економічних відносинах. У них будуть існувати взаємопроникаючі естетичні і філософські течії. Також автор відзначає, що цивілізації не мають чітко позначених меж; що вони смертні, але разом з тим живуть довго – еволюціонують, адаптуються і є найбільш постійними людськими об'єднаннями. Учений, проаналізувавши різні стадії цивілізацій, що виокремили Квіглі, Мелко, Тойнбі та інші відзначив, що цивілізації проходять через добу труднощів або конфліктів, виникнення універсальної держави і дезінтеграції.

Висновок. Отже, звернення філософів та істориків до ідеї цивілізації і використання ними різних методологічних підходів дає змогу дати відповіді на питання, поставлені перед людством сучасною епохою, яка поєднала в собі особливості і проблеми усіх існуючих до цього цивілізацій.

Таким чином – життя у демократичному, цивілізованому суспільстві передбачає відмову від пріоритету групи, класу, нації чи держави і визнання пріоритету особистості. Особистість сприймає багато загальноцивілізаційних, етнонаціональних, релігійних й атеїстичних цінностей, на неї здійснюють вплив традиції минулого та ідеали майбутнього. Різнобічні впливи не завжди позитивні. Вивчення усієї системи зовнішніх впливів на особистість, її внутрішній світ – залишиться завжди актуальним.

1. Данилевский Н.Я. *Россия и Европа: [текст]. / Н. Данилевский – М.: 1991. – С. 91 – 92.*

2. Крапивенский С.З. *Социальная философия:*

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ЧОЛОВІЧОЇ ГІМНАЗІЇ В 1887 – 1888 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

- [учебник]. / С. Крапивенский – М.: Владос, 1998. – С. 165.
3. Сравнительное изучение цивилизаций. Хрестоматия: [текст]. / Под ред. Б.С. Ерасова. – М.: Аспект Пресс, 1999. – С. 26.
4. Семенникова Л.И. Россия в мировом сообществе цивилизаций: [текст]. Л. Семенникова / – Брянск, 1996. – С. 28.
5. Сорокин П. Социальная и культурная динамика: [текст]. П. Сорокин / – СПб., 2000. – С. 47.
6. Соловьев С.В. Социальная философия: [текст]. С. Соловьев / – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 318.
7. Социальная философия: [текст]. / – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 318.
8. Тойнби А. Постыжение истории: [текст]. А. Тойнби / – М.: Прогресс, 1996. – С. 77.
9. Хачатурян В.М. Проблема цивилизации в “Исследованиях истории” [Текст] А. Тойнби в оценке западной историографии / Цивилизации: [текст] – В., 1994. – С. 210.
10. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций: [текст] – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – С. 46–49.
11. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций: [текст]. С. Хантингтон – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 603 с.
12. Февр Л. Бои за историю: [текст]. Л. Февр – М.: 1991. – С. 241 – 242.
13. Quigley C. The evolution of civilizations. An introduction to historical analysis. Indianapolis, 1979. – С. 134.
14. Toynbee A. A study of history. Vol. 12. – С. 274.
15. Wescott R. The enumeration of civilizations // History and theory. 1970. Vol. 9, N 1. – P. 69.
16. Collingwood R.G. Tssays in Political Philosophy. Oxford. 1989. – P. 224.
17. Collingwood R.G. The new Leviathan. – P. 51 – 52.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2015

УДК 373.018.5 – 055.1(477.43/44)(09)(045)

Інна Шоробура, доктор педагогічних наук, професор,
ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КАМ'ЯНЕЦЬ- ПОДІЛЬСЬКОЇ ЧОЛОВІЧОЇ ГІМНАЗІЇ В 1887 – 1888 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

У статті розглядається історія розвитку Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії в 1887 – 1888 навчальному році. Розкрито особливості навчально-виховного процесу, складання іспитів та роботи бібліотеки. Подано характеристику поділу учнів (по класах, за віросповіданням, за статусом, за віком тощо). Подано перелік викладачів.

Ключові слова: чоловіча гімназія, школа, статут, бібліотека, освіта.

Літ. 8.

Inna Shorobura, Ph.D. (Pedagogy), Prof., rector
Khmelnitsk Humanitarian and Pedagogical Academy

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТТЯ КАМЕНЕЦЬ- ПОДОЛЬСЬКОЇ МУЖСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ В 1887 – 1888 УЧЕБНОМУ РОЦІ

В статті розглядається історія розвитку Каменець-Подольської мужської гімназії в 1887 – 1888 учебном году. Раскрыты особенности учебно-воспитательного процесса, сдачи экзаменов и работы библиотеки. Дана характеристика распределения учащихся (по классам, по вероисповеданию, по статусу, по возрасту и т.д.). Перечислено преподавателей.

Ключевые слова: мужская гимназия, школа, устав, библиотека, образование.

Inna Shorobura, Ph.D. (Pedagogy), Prof., rector
Khmelnitsk Humanitarian and Pedagogical Academy

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF KAMYANETS-PODILSKYI GYMNASIUM FOR MEN IN 1887 – 1888 ACADEMIC YEAR

The article examines the history of development of Kamyanets-Podilskiy gymnasium for men in 1887 – 1888 academic year. Peculiarities of the educational process, passing examinations and work of the library have been revealed. The characteristics of distribution of students (by classes, according to their religion, status, age, etc) has been revealed. The list of teachers has been offered.

Keywords: gymnasium for men, school, statute, library, education.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Успішність реформування в освітній галузі значною мірою залежить від того, наскільки повно і ефективно будуть використані ті позитивні надбання, які базуються, передусім, на національному і